

1378 11-1 30

ДАУЭВ

دانشگاه تهران

مجتمع آموزشی عالی قم

پایان نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد
در رشته حقوق خصوصی

موضوع:

بررسی
خسارت تأخیر تأدیه
در حقوق ایران و فقه امامیه
و حقوق انگلیس

۱۳۸۲ / ۱۰ / ۳۰

استاد راهنما:

جناب دکتر نجادعلی الماسی

استاد مشاور:

جناب دکتر علیرضا باریکلو

استاد داور:

جناب دکتر جلیل قنواتی

نگارش:

سید محمد موسوی

بهار ۱۳۸۲

مرکز اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

۵۱۲۴۷

جمهوری اسلامی ایران
دانشگاه تهران
مجمع آموزش عالی قم

تاریخ
شماره
پیوست

صور تجلسه دفاع از پایان نامه تحصیلی دوره کارشناسی ارشد

با تأییدات خداوند متعال و با استعانت از حضرت ولیعصر (عج) در چارچوب ارزیابی مرحله تحقیقاتی دانشجویان دانشگاه آقای سید محمد موسوی رشته حقوق گرایش حقوق خصوصی از پایان نامه خود تحت عنوان خسارت تاخیر تادیه در حقوق ایران و فقه امامیه و انگلیس که نیمی سال اول / دوم سال تحصیلی ۸۱ - ۱۳۸۰ به راهنمایی آقای دکتر نجادعلی الماسی و مشاوره آقای دکتر علیرضا باریکلو اخذ و ثبت نموده است، در تاریخ ۸۲/۴/۱۲ و در حضور هیأت داوران به شرح جدول ذیل با (موفقیت / عدم موفقیت / اصلاحاتی) دفاع نمود و بدین صورت ارزشیابی گردید.

نمره نهایی هیأت داوران	درجه	نمره بعدد	نمره بحروف
	عالی	۱۹۱-	گزرده

اسامی هیأت داوران	مرتبه علمی	محل اشتغال	اعضا
استاد راهنما: دکتر نجادعلی الماسی	استاد	دانشگاه تهران	دکتر
استاد مشاور: دکتر علیرضا باریکلو	استادیار	مجمع آموزش عالی قم	
استاد مشاور:			
استاد داور: دکتر جلیل قنواتی	استادیار	مجمع آموزش عالی قم	
زاینده تحولات کمیای: استاد آقای سید علی علوی قزوینی	مربی	مجمع آموزش عالی قم	

تذکر: نیاز به درج نمره جداگانه هر یک از داوران نبوده و فقط نمره مورد توافق هیأت داوران (متوسط) اعلام می شود.

سرپرست تحصیلات تکمیلی

با سلام، احتراماً صور تجلسه دفاع از پایان نامه دانشجوی آقای سید محمد موسوی مورد تأیید است. خواهشمند است نسبت به انجام امور فراغت از تحصیل نامبرده، اقدام مقتضی مبذول فرمائید.

نام و نام خانوادگی مدیر گروه: دکتر نجادعلی الماسی اعضا و تاریخ گذر

۱۳۸۲/۴/۱۲

تقدیر و تشکر:

با سپاس بیکران به درگاه خداوند متعال که توانایی نگارش این تحقیق را به من عطا فرمود و تقدیر و تشکر از اساتید معظم جناب آقایان دکتر الماسی و دکتر باریکلو که در تکمیل آن با ارشادات و راهنمایی های ارزشمند یاری ام نموده و نیز سپاسگذاری فراوان از زحمات همسر عزیز و دلسوزم که صبورانه در تمام مراحل نگارش تحقیق حاضر مرا همراهی کرده است.

برک سبزی است تقدیم به فیلسوف و اندیشمند بزرگ عصر حاضر آیت
الله شهید مرتضی مطهری که اندیشه مطهرش، چراغی جاودان فرا راه
زندگی و انگیزه‌ای در نگارش تحقیق حاضر بوده است و نیز به پدر و
مادر بزرگوارم که با زحمات طاقت فرسای خویش زمینه ساز کسب
مدارج علمی ام بوده‌اند.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۸	بخش اول: خسارات تأخیر تأدیه در فقه امامیه
۱۱	فصل اول: معنی ربا و تحریم آن در فقه امامیه
۱۱	مبحث اول: دلایل تحریم ربا در فقه امامیه
۱۲	گفتار اول: دلایل تحریم ربا در کتاب (قرآن کریم)
۱۴	گفتار دوم: دلایل منع ربا در سنت
۱۵	گفتار سوم: منع ربا از دیدگاه اجماع
۱۶	گفتار چهارم: منع ربا از دیدگاه عقل
۱۸	مبحث دوم: مصادیق و معیارهای تحریم ربا در فقه امامیه
۱۸	گفتار اول: ربای فرضی
۲۰	گفتار دوم: ربای معاملی
۲۲	فصل دوم: فلسفه منع ربا در فقه امامیه
۲۳	مبحث اول: رکورد اقتصادی
۲۴	مبحث دوم: ایجاد فاصله بین کار و ثروت
۲۶	مبحث سوم: عتیم بودن پول
۲۷	مبحث چهارم: ایجاد فاصله طبقاتی
۲۸	مبحث پنجم: جلوگیری از فرض الحسنه
۳۰	مبحث ششم: عدم تسری ضرر به مترض و غرری بودن معاملات ربوی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۳۴	مبحث هفتم: نگرشی بر واقعیت‌های اقتصادی دنیای امروز.....
۳۹	فصل سوم: نگرشی بر ضمان کاهش ارزش پول در فقه امامیه.....
۴۰	مبحث نخست: بررسی نظریه عدم جواز جبران کاهش ارزشی پول.....
۴۱	گفتار نخست: مثلی بودن پول.....
۴۲	گفتار دوم: ارزش اعتباری مستهل پول.....
۴۲	گفتار سوم: جهل به عوضین.....
۴۳	گفتار چهارم: عدم سابقه جواز کاهش ارزش پول در اسلام با وجود تورم.....
۴۴	گفتار پنجم: نقش حکومت در کاهش ارزش پول.....
۴۴	گفتار ششم: روی بودن دریافت مابه التفاوت ارزش کاهش یافته پول.....
۴۵	گفتار هفتم: استناد به احادیث و روایات.....
۴۶	مبحث دوم: بررسی نظریه لزوم جبران کاهش ارزش پول.....
۴۷	گفتار نخست: ارزش مبادلاتی پول.....
۴۷	گفتار دوم: مثلی بودن پول با وصف خاص آن.....
۴۸	گفتار سوم: معامنه غرری با جهل به عوضین.....
۴۹	گفتار چهارم: عرف و بناء عقلا.....
۴۹	گفتار پنجم: منع ظلم و عدوان ناشی از غضب پول.....
۵۰	گفتار ششم: عدم شمول حکم ربا بر مابه التفاوت ارزش پول.....
۵۱	گفتار هفتم: بحث روایی و سابقه موضوع در اسلام.....

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۵۲	مبحث سوم: شرایط مؤثر در جریان کاهش ارزش پول
۵۳	گفتار نخست: سوریسید دین
۵۴	گفتار دوم: شرط ضمن عقد یا تبانی در حین آن
۵۵	گفتار سوم: فراوانی میزان کاهش ارزش پول
۵۶	گفتار چهارم: لزوم مطالبه از ناحیه طلبکار
۵۷	گفتار پنجم: تمکن مدیون
۵۷	مبحث چهارم، مبانی حقوقی توجیه کننده جریان ارزش کاهش یافته پول
۵۸	گفتار نخست: غصب پول
۵۹	گفتار دوم: تسبیب
۵۹	گفتار سوم: توافق طرفین
۶۰	گفتار چهارم: اکل مال به باطل
۶۳	بخش دوم: خسارت تأخیر تأدیه در حقوق ایران
۶۵	فصل نهم: خسارت تأخیر تأدیه در حقوق سابق (قبل از پیروزی انقلاب اسلامی)
۶۵	مبحث نخست: خسارت تأخیر تأدیه در مقررات قبل از انقلاب مشروطیت
۶۶	مبحث دوم: خسارت تأخیر تأدیه در قوانین پس از مشروطیت تا پیروزی انقلاب اسلامی
۶۷	گفتار نخست: قانون اصول محاکمات حقوقی
۶۹	گفتار دوم: مقررات قانون مدنی
۷۰	گفتار سوم: مقررات قانون ثبت اسناد و املاک و آئین نامه آن

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۷۲	گفتار چهارم: مقررات مربوط به اسناد تجاری
۷۴	گفتار پنجم: مقررات قانون آئین دادرسی مدنی سابق
۷۷	فصل دوم: خسارت تأخیر تأدیه در قوانین و مقررات پس از پیروزی انقلاب اسلامی
۷۸	مبحث نخست: نظریات شورای نگهبان پیرامون خسارت تأخیر تأدیه
۷۹	گفتار نخست: نظریات پیرامون مقررات قانون آئین دادرسی مدنی سابق
۸۰	گفتار دوم: نظریه پیرامون قانون ثبت اسناد و املاک
۸۱	گفتار سوم: نظریات مربوط به امور بانکی
۸۵	گفتار چهارم: نظریات پیرامون قوانین مترقیه مرتبط با خسارت تأخیر تأدیه
۸۶	مبحث دوم: مصوبات مجمع تشخیص مصلحت نظام در خصوص خسارت تأخیر تأدیه
۸۷	گفتار نخست: مصوبه پیرامون مطالبات بانکی
۸۹	گفتار دوم: مصوبه پیرامون چکهای بانکی
۹۲	مبحث سوم: مصوبات مجلس شورای اسلامی در خصوص خسارت تأخیر تأدیه
۹۴	گفتار نخست: قانون عملیات بانکداری بدون ربا
۹۵	گفتار دوم: قانون مربوط به تأدیه مهریه به نرخ روز
۹۷	گفتار سوم: مقررات قانون آئین دادرسی دادگاههای عمومی و انقلاب در امور مدنی
۱۰۱	بخش سوم: خسارت تأخیر تأدیه در حقوق انگلیس و تطبیق با فقه امامیه و حقوق ایران
۱۰۵	فصل نخست: مبانی اخذ خسارت تأخیر تأدیه در حقوق انگلیس
۱۰۶	مبحث نخست: قواعد کلی مطالبه خسارت تأخیر تأدیه در حقوق انگلیس

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱۱۲	مبحث دوم: نحوه محاسبه خسارت تأخیر تأدیه در حقوق انگلیس
۱۱۲	گفتار نخست: تقویم خسارت تأخیر تأدیه بوسببه توافق طرفین
۱۱۶	گفتار دوم: تعیین میزان خسارت تأخیر تأدیه توسط محاکم دادگستری
۱۲۰	فصل دوم: مقایسه مقررات حاکم بر خسارت تأخیر تأدیه در فقه امامیه و نظامهای حقوقی ایران و انگلیس
۱۲۱	مبحث اول: مقایسه قواعد کلی پیرامون خسارت تأخیر تأدیه
۱۲۶	مبحث دوم: مطالعه تطبیقی مقررات کاهش ارزش پول
۱۲۸	بخش پنجم (۵): تحلیل مقررات حقوق ایران و فقه امامیه مرتبط با خسارت تأخیر تأدیه
۱۲۹	فصل نخست: تحلیل مقررات حقوق ایران
۱۲۹	مبحث نخست: رابطه خسارت تأخیر تأدیه و کاهش ارزش پول
۱۳۱	مبحث دوم: بررسی مقررات قانون آئین دادرسی دادگاههای عمومی و انقلاب در امور مدنی
۱۳۵	مبحث سوم: بررسی مقررات مربوط به امور بانکی
۱۴۰	فصل دوم: تحلیل مبانی دریافت خسارت تأخیر تأدیه در فقه امامیه و حقوق ایران
۱۴۰	مبحث نخست: دلایل تائید کننده عدم شمول حکم ربا بر خسارت تأخیر تأدیه
۱۴۴	مبحث دوم: ادله تجویز خسارت تأخیر تأدیه
۱۵۱	مبحث سوم: ضوابط و مبانی اخذ خسارت تأخیر تأدیه
۱۶۱	نتیجه گیری
۱۶۷	منابع
۱۷۵	پیوستها

پیکیده

در این تحقیق از جنبه‌های مختلف تاریخی، توصیفی، تطبیقی و تحلیلی خسارت تأخیر تأدیه در چهار بخش مورد بررسی قرار گرفته است. در بخش اول به این موضوع پرداخته می‌شود که در فقه امامیه خسارت تأخیر تأدیه ذیل عنوان ربا طرح شده و در نتیجه تسری حکم تحریم ربا، دریافت خسارت مذکور ممنوع و باطل تلقی شده است. همچنین ضمن طرح نظریات موافقین و مخالفین، مسئله جبران کاهش ارزش پول از دیدگاه فقهاء امامیه بررسی و مبانی و معیارهای مؤثر در آن مورد بررسی قرار گرفته و نهایتاً اثبات می‌شود که مناسب‌ترین مبنا برای جبران آن، همانا منع اکل مال به باطل است. در بخش دوم تحولات تاریخی قوانین و مقررات حقوق ایران پیرامون خسارت تأخیر تأدیه، مطالعه و بر مبنای پیروزی انقلاب اسلامی طی دو فصل قبل و بعد از آن بررسی شده است که مطالعات فوق حکایت از منع دریافت خسارت تأخیر تأدیه در حقوق فعلی ایران به تبع فقه امامیه دارد. در بخش سوم مقررات حقوق انگلیس در خصوص موضوع مورد نظر مطالعه می‌شود و مشخص می‌شود که در قواعد سنتی کامن لا خسارت تأخیر تأدیه منع شده ولی به تدریج قواعد انصاف با وارد نمودن استثنائاتی بر این قواعد سعی در تحدید حدود آنها داشته تا اینکه نهایتاً قانونگذار انگلیس با تصویب مقررات خاص، دریافت خسارت تأخیر تأدیه را مجاز تلقی نموده است. همچنین ضمن بررسی تطبیقی بین مقررات حقوق این کشور، حقوق داخلی ایران و فقه امامیه، مشخص می‌شود که مقررات حقوق انگلیس از یک سو و قوانین حقوق ایران و احکام فقه امامیه از سوی دیگر، علیرغم بعضی تشابهات موردی، ماهیتاً متفاوت می‌باشند. در بخش چهارم نیز ضمن تحلیل مهمترین مقررات فعلی حقوق ایران و فقه امامیه، سعی خواهد شد که ضمن اثبات عدم تسری حکم ربا بر خسارت تأخیر تأدیه، لزوم جبران خسارت مذکور و ضرورت توجه به آن مورد تأکید قرار گرفته و در نهایتاً مبانی و ضوابطی جهت اصلاح مقررات فعلی در این زمینه ارائه شود.

مقدمه

انسان در زندگی هدفی جز این ندارد که آنچه انجام می‌دهد، به نحوی باشد که کمالات وجودیش را بروز دهد و بالفعل نماید به عبارتی دیگر حوائجش را بهر نحو ممکن تأمین نماید، که این احتیاجات تا حدودی به اجسام و مواد و استفاده از آنها ارتباط پیدا می‌نماید. او برای بدست آوردن مایحتاج خویش نیاز به کار دارد و لذا مالک کار و در نتیجه موادی که از کار خویش تولید می‌کند، شناخته می‌شود. این امر همان مالکیت اعتباری است که چون انسان در ماده‌ای تصرف می‌کند و آنرا به خود اختصاص می‌دهد، رابطه‌ای بین وی و آن ماده ایجاد می‌شود، که جامعه و انسانهای دیگر آن را به رسمیت می‌شناسد.

از سوی دیگر انسان نمی‌تواند خود به تنهایی تمام حوائج زندگیش را تأمین کند. از این رو فطرتاً او گرایش به زندگی اجتماعی دارد تا در جامعه به واسطه تعاون و همکاری متقابل با دیگر انسانها، نیازهای خود را برآورده سازد. در اینجا است که وی ناچار می‌شود با هموعان خویش مبادله و معاوضه نماید، زیرا او تنها توانایی و استعداد تولید بعضی از مایحتاج خود را دارد و در نتیجه مجبور است که سایر مایحتاج خود را از دیگر انسانها دریافت نماید. در قبال این دریافت، ضروری است که او مازاد تولیدات خود را به دیگران بپردازد.

در عصر انسانهای اولیه که روابط اجتماعی در حد ابتدائی و ساده بود، این مبادلات بصورت پایاپای انجام می‌گرفت؛ بدین معنی که فرد، مازاد کالای تولیدی خود را مستقیماً با کالای دیگر مورد نیاز خویش که توسط انسان دیگری تولید شده بود، مبادله می‌نمود. اما با پیچیده شدن روابط اجتماعی و کسب تجربه بیشتر در عرصه اجتماع، بر نوع بشر آشکار شد که دیگر نمی‌توان با

معاملات پایاپای همه نیازها را به آسانی برآورد ساخت. چرا که کالاهای تولیدی یکسان نیست، بلکه با هم متفاوتند و از سوی دیگر احتیاج همه انسانها نیز به همه آنها به یک اندازه نیست. ضمن اینکه همه کالاها همیشه به یک میزان وجود ندارد.

برای رفع مشکلات فوق بشر وادار شد، تا چاره‌ای بیاندیشد و لذا بر آن شد تا برای هر چیزی قیمتی تعیین کند و جهت تعیین قیمتها نیز معیاری معین نماید، که این معیار در طول زمانهای مختلف تغییر یافته است و از اشیاء و کالاهای ضروری گرفته تا فلزات قیمتی و غیرقیمتی و مسکوکات همه و همه در طول تحولات تاریخی اعصار مختلف، جزء معیارهای مبادلات بین افراد بوده‌اند اما نوع مناسبتر و ایده‌آل تر آن که ماندگاری بیشتری داشته است، همان وضع فلزات کمیاب نظیر طلا و نقره بعنوان معیار قیمتهاست چنانچه در عصر حاضر، علیرغم چاپ اسکناس و پولهای اعتباری و عدم تبادل فلزات مذکور مثل گذشته، باز هم آنها نقش مهمی را در فرآیند تحولات اقتصادی و مبادلات مالی ایفاء می‌نمایند.

بهرحال با ترویج این معیارها برای کالاها ضرورت ایجاد مقیاسی احساس گردید تا مبادلات بر پایه آن مقیاس با معیار و قیمت رایج انجام گرفته و به همین ترتیب راه کسب و تجارت هموار شود. لذا مقیاسهایی نظیر در هم و دینار وضع گردید. تا اینکه سرانجام در عصر حاضر به تدریج در اثر کسب تجربیات بیشتر از ناحیه انسان پولهای اعتباری در جامعه رایج شد که مبادلات بر پایه آنها انجام می‌شود و نتیجتاً بدست آوردن نیازهای زندگی برای هر شخصی دایره مدار تحصیل پول گردید و از نظر اقتصادی داشتن پول برابر داشتن همه مایحتاج مادی خواهد بود. لذا پول واسطه رفع احتیاجات شده و اهمیت فراوانی در جامعه فعلی دارد. چرا که نقش اصلی را در اقتصاد

ایفاء می نماید.

پدید آمدن پول در جامعه موجب شد، تا امکان ذخیره ارزش برای افراد فراهم آید که در نتیجه، این امر تجمع سرمایه‌ها را در نزد عده‌ای خاص ممکن و آسان گرداند، و از سوی دیگر برخی از افراد جامعه برای کسب و کار یا تأمین ضروریات و احتیاجات روزمره زندگی خویش به این سرمایه‌ها نیازمند شدند به تدریج با ترویج مسکوکات و نیز پولهای اعتباری، قراردادهایی نظیر قرض و یا سرمایه‌گذاریهای مشترک برای تجارت پدیدار شده، ضمن اینکه در سایر قراردادهای معمول در جامعه، در قبال تحصیل کالاها یا تولیدی، تعهداتی که موضوع آنها پول بود، در ذمه اشخاص استقرار یافت. روشن است که اقتضای این تعهدات و نیز سایر دیون مالی تأدیه وجه آنها در موقعی مشخص خواهد بود، تا متعهد در آن موعد، مکلف به انجام تعهد خود و تأدیه دینش باشد و در این میان به یقین بدهکارانی هستند که بدلائل مختلف از تأدیه به موقع دین خود امتناع می نمایند از اینجاست که بحث خسارت تأخیر تأدیه پا به عرصه روابط اقتصادی و حقوقی افراد و مبادلات مالی بین آنها می گذارد.

خسارت تأخیر تأدیه اینگونه که از نامش پیداست، هنگامی صدق پیدا می کند که مدیون از داخت به موقع دینی که موضوع آن وجه نقد است به داین، خودداری ورزد و از این بابت خسارتی نسبت به دارائی داین قابل تصور باشد و در این میان، تفاوتی نمی کند که منشأ دین موردنظر قراردادای بوده یا مربوط به مسائل غیر قراردادای و قهری باشد.

بهرحال با ترتب حوادث فوق و روندی که برای آن ذکر کردیم پرسشهای گوناگون و متنوعی در اذهان به خصوص در زمینه تأخیر تأدیه دین طرح گردیده است که پاسخ به هر کدام مستلزم

مطالعات گسترده‌ای خواهد بود. بعنوان مثال این سؤالات به ذهن خطور می‌کنند که آیا در اثر تأخیر تأدیه دین، به واقع خسارتی به طلبکار وارد می‌آید یا خیر؟ اگر پاسخ به این سؤال مثبت است خسارت مذکور از چه نوعی می‌باشد؟ آیا خسارات مذکور را می‌توان منتسب به بدهکار و ناشی از تأخیر وی در تأدیه دین دانست یا خیر؟ آیا در حقوق داخلی ما اهمیت این مسئله درک شده است یا خیر؟ مقررات قبلی و فعلی ما تا چه حد به ورود خسارت مذکور به طلبکاران توجه نموده است؟ و اصولاً مبنای عدم پذیرش یا پذیرش لزوم جبران خسارت مذکور در حقوق داخلی ما چیست؟ این سؤالات در ارتباط با حقوقی بیگانه چه پاسخی خواهد داشت؟ و نتیجتاً آیا می‌توان راه حلی بهتر با مبنائی منصفانه‌تر از مبنای فعلی در این زمینه در جهت انطباق بیشتر مقررات حقوق داخلی با واقعیات ارائه نمود یا خیر؟ و سؤالات دیگری که پاسخ به آنها می‌تواند، در روابط حقوقی و اقتصادی افراد جامعه تأثیرگذار باشد.

واقعیت آنستکه پاسخ به سؤالات فوق تنها دارای جنبه تئوریک و ذهنی نیست، بلکه فوائد عملی فراوانی نیز دارد. چنانچه فرضاً اگر اخذ خسارت تأخیر تأدیه جایز شمرده شود، یقیناً این موضوع در چگونگی طرح دعاوی و نیز طرز محاسبه خسارات وارده به طلبکاران تأثیر به‌سزایی خواهد داشت. ضمن اینکه آثار اجتماعی و اقتصادی فراوانی را به تبع همین تأثیر گذاری شاهد خواهیم بود. بعنوان مثال، صاحبان سرمایه با اعتماد بیشتری حاضرند، سرمایه خویش را در اختیار بخشهای مختلف اقتصادی گذارده که این امر خود رونق اقتصادی را در پی خواهد داشت. از سوی دیگر بدهکاران با احساس اینکه در صورت تأخیر تأدیه دین خود ممکن است به پرداخت خسارت محکوم شوند، در حد توان سعی خواهند داشت به موقع دین خود را پرداخت نموده که این امر نیز